

Сәлмеке С.А., ¹Лимашева Л.А., ¹Райс Г.М.¹

¹Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Қазақстан,
Алматы қаласы

СӨЙЛЕУІ КЕШЕУІЛДЕГЕН БАЛАЛАРДЫҢ ТАНЫМ ҮРДІСТЕРІН ДАМУДА ПРАКТИКАЛЫҚ ЖҰМЫСТЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Аннотация

Танымдық іс - әрекет-бұл қабылдау, ойлау, есте сақтау, зейін, сөйлеу сияқты психикалық процестер арқылы қоршаған шындықты білуге бағытталған саналы әрекет.

Мақалада сөйлеуі кешеуілдеген балалардың танымдық процестерін қалыптастырудың өзекті мәселесі қарастырылады; осы санаттағы балалардың танымдық процестерін зерттеу нәтижелері талданады; танымдық процестерді қалыптастыруды қамтамасыз ететін түзету және дамыту бағдарламасының маңызды компоненті ұсынылады.

Біздің қоғам дамуының қазіргі кезеңінде білім беруді ізгілендіру мәселесіне ерекше назар аударылады. Бұл мәселені баланың психикалық даму ерекшеліктеріне назар аудармай сәтті шешу мүмкін емес.

Түйінді сөздер: танымдық процестер, танымдық мотивация, кіші мектеп оқушылары, түзету және дамыту бағдарламасы.

Сәлмеке С.А., ¹Лимашева Л.А., ¹Райс Г.М.¹

¹Казакский национальный педагогический университет имени Абая, Казахстан,
г.Алматы

ОСОБЕННОСТИ ПРАКТИЧЕСКОЙ РАБОТЫ ПО РАЗВИТИЮ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ У ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЯМИ РЕЧИ

Аннотация

Познавательная деятельность - это сознательная деятельность, направленная на познание окружающей действительности с помощью таких психических процессов, как восприятие, мышление, память, внимание, речь.

В статье рассматривается актуальная проблема формирования познавательных процессов у детей с задержкой речи; анализируются результаты исследования познавательных процессов у данной категории детей; предлагается важнейший компонент коррекционно-развивающей программы, обеспечивающий формирование познавательных процессов.

На современном этапе развития нашего общества особое внимание уделяется проблеме гуманизации образования. Успешно решить эту проблему невозможно, не обращая внимания на особенности психического развития ребенка.

Ключевые слова: познавательные процессы, познавательная мотивация, младшие школьники, коррекционно-развивающая программа.

Salmеke S.A., ¹Limasheva L.A., ¹Rais G.M.¹

¹Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Kazakhstan, Almaty

THE FEATURES OF PRACTICAL WORK ON COGNITIVE PROCESSES DEVELOPMENT FOR CHILDREN WITH SPEECH IMPAIRMENTS

Abstract

Cognitive processes is a conscious activity aimed at acquiring knowledge of the outside environment by means of mental processes such as perception, thinking, memory, attention and speech.

In this article a relevant problem of cognitive processes development for children with speech impediment is considered; analysis of results received from research of cognitive processes for this category of children is presented; an essential component of the correction and development program that ensures the formation of cognitive processes is suggested.

At the current stage of development social demand for humanization of education process comes to the fore. It cannot be achieved without giving attention to the characteristics of children's mental development.

Keywords: *cognitive processes, mental retardation, junior schoolchildren, correction and development program.*

Kipicne. Жалпы білім беру ұйымдарына біріктірілген балалардың ең көп таралған санаттарының бірі - психикалық дамуы тежелген балалар (ДТБ). Балалардың осы санатының психикалық дамуының қалыпты қарқынының бұзылуы жеке танымдық үрдістердің (есте сақтау, зейін, ойлау, эмоционалды-ерікті сала) баяу қалыптасуында көрінеді. Осыған байланысты жалпы білім беретін мектепте ДТБ бар оқушыларды оқытудың ерекшелігі білім алушының психофизикалық және бойларындағы өзгешеліктерін ескере отырып дайындалған білім беру бағдарламасын іске асыру арқылы қамтамасыз етіледі [1]. Бұл бағдарламаның басты ерекшелігі және компоненті "түзету компоненті" деп аталады, ол танымдық процестерді қалыптастырушы, түзету және дамыту жұмыстары негізінде жүреді. Танымдық процестерді түзету және дамыту-бұл ДТБ психикалық дамуындағы кемшіліктерді жоюдың және олардың оқу іс-әрекетіндегі қиындықтарын жеңудің қажетті шарты.

Мақаланың мақсатын тұжырымдау. Зерттеудің мақсаты - сөйлеуі кешеуілдеген балалардың таным үрдістерін дамытуда психологиялық-педагогикалық қолдауды жүзеге асыру үшін білім беру ұйымдарының психологтарының практикалық қызметін қолдану және танымдық процестерді қалыптастыру бойынша әдістемелік ұсыныстар әзірлеу.

Негізгі материалды баяндау. Р. Д. Тригер қазіргі отандық және шетелдік психологияның баланың психологиялық дамуын зерттеу үшін жеткілікті көлемді эмпирикалық материал жинақталғанын көрсетеді [2]. Біз дамудың негізгі кезеңдері белгіленгенін, әртүрлі жас топтарындағы балалардың танымдық процестері мен функцияларын қалыптастырудың негізгі тетіктері талданғанын білеміз.

Е.В.Золоткова біздің назарымызды жас ерекшелік психологиясы, түзету педагогикасы және түзету-дамытушылық оқыту жүйелері балалардың психикалық және физикалық даму ерекшеліктеріне көбірек назар аударумен сипатталатындығына аударады. Жасы ішінара және аралас дамуында бұзылулары бар, жеке танымдық функциялар мен эмоционалды-еріктік процестер қалыптаспаған балалар саны да өсуде [3].

Сөйлеуі кешеуілдеген балалардың зерттеулерін әртүрлі профильдегі мамандар жүргізеді: психологтар (З. И. Калмыкова, И. А. Коробейников, Н.А. Менчинская, Н. И. Мурачковский, Н.П. Слободяник, У. В. Ульяновка және т. б.); дефектологтар мен физиологтар психологтармен (К. С. Лебединская, В. И. Лубовский, Ю. А. Костенкова, Г. Ф. Кумарина, Н. А. Никашина, В. В. С. Г. Шевченко және т. б.) [4].

Аталған авторлар осы санаттағы балалар өздерінің танымдық процестерінің даму ерекшеліктеріне, эмоционалды-саулық саласына және тұтастай алғанда жеке басына, сондай-ақ оқу процесін әдістемелік қамтамасыз етудегі кемшіліктерге байланысты оқуда жоғары қиындықтарды бастан өткеретінін дәлелдеді [5].

Сондықтан танымдық процестерді ынталандыру, танымдық белсенділікке оң ынталандыруды қалыптастыру арқылы сөйлеуі кешеуілдеген балалардың (СКБ)

зияткерлік қызметін оңтайландыру үшін диагностикалық зерттеу нәтижелеріне негізделген түзету және дамыту жұмыстары жүргізілді.

Бастауыш мектеп жасындағы балалардағы танымдық процестердің даму ерекшеліктерін зерттеу үшін анықтама эксперименті жүргізілді. Оған психикалық дамуы тежелген 11 адамнан тұратын «Қалалық психологиялық-медициналық-педагогикалық кеңес беру» (ҚПМПК) ММ үшінші сынып оқушылары алынды. Осы қорытынды бойынша балаларға сөйлеуі кешеуілдеген балалардың білім алушыларға арналған бейімделген және өзгертілмеген жалпы білім беру бағдарламасы бойынша оқыту ұсынылды.

Зерттеу бірнеше тәжірибелік кезеңнен құрылды. Бірінші кезең тұжырымдамалық ойлаудың даму деңгейлері мен ерекшеліктерін, маңызды логикалық операциялардың қалыптасуын зерттеді. Оны жүргізу үшін Э.Ф. Замбацявичене әдісі қолданылды. Айқындаушы эксперименттің екінші кезеңі "корректуралық сынама" (Бурдон) және "есте сақта және боя" әдістемелері бойынша СКБ бар кіші мектеп оқушыларының зейінінің ерекшеліктерін зерттеді. Үшінші кезеңді өткізу барысында "10 сөзді жаттау" әдістерін қолдана отырып, кіші мектеп оқушыларының жадын дамыту ерекшеліктері зерттелді. А. Р. Лурия және "жад түрінің диагностикасы" [5].

Зерттеу жұмысының нәтижесінде келесі мәліметтер алынды. Э. А. Замбацявич әдістемесі бойынша СКБ бар балалардың сөздік-логикалық ойлау деңгейін диагностикалау сыналушылар арасында табыстылықтың төртінші (жоғары) деңгейі анықталмағанын, үшінші (орташа) табыстылық деңгейінде сұралғандардың 36%, екінші (төмен) деңгейде респонденттердің 55% болғанын көрсетті. Бірінші (өте төмен) жетістік деңгейін экспериментке қатысушылардың 9% - ын құрайтын бір оқушы көрсетті. 3 субтестті орындау кезінде субъектілер үлкен қиындықтарға тап болды, бұл СКБ бар балалардағы "қорытынды" логикалық әрекеті дамудың төмен деңгейіне ие деген ұқсастық бойынша қорытынды ұсынуға арналған тапсырмалардан тұрады. Балалардың осы санатының ауызша-логикалық ойлауының ерекшелігі басқа ойлау процестерінен хабардарлық пен жалпылау қабілетінің басым болуымен көрінеді.

Сонымен қатар, оқушылардың жартысына жуығы (55 %) ұзақ мерзімді есте сақтау қабілетінің төмен деңгейін көрсетті. Яғни, олар мұғалімнің айтқаннан кейін біраз уақыттан кейін сабақта оқу материалын игерудің, сақтаудың және көбейтудің төмен деңгейімен сипатталады [6].

Осылайша, анықтау эксперименті барысында СКБ бар оқушылардың танымдық процестерінің келесі ерекшеліктері анықталды: ауызша-логикалық ойлаудың қалыптасуының орташа деңгейі; "қорытынды" логикалық әрекетінің дамуының төмен деңгейі; жадтың бір (негізінен визуалды) түрінің болуы; қысқа мерзімді жадтың орташа даму деңгейі және ұзақ мерзімді жадтың төмен даму деңгейі; назар көлемінің жоғары деңгейі; назардың тұрақсыздығы (ауытқуы) [7].

Алынған нәтижелер СКБ бар оқушыларда танымдық процестерді қалыптастыру үшін арнайы түзету және дамыту жұмыстарын мақсатты түрде жүргізу қажеттілігін айқындады, бұл олардың тұтастай алғанда оқу процесін жетілдіруге ықпал жасады.

Анықтамалық эксперимент деректері мен әдебиеттегі зерттеулерді талдау негізінде түзету және дамыту бағдарламасы жасалды. Оны жүзеге асырудың нәтижесі кіші мектеп оқушыларының СКБ -мен танымдық процестерінің анықталған кемшіліктерін жою болуы керек.

Нәтижелерді өңдеу: нәтиженің 50% - ынан төмен тапсырманы орындау логикалық ойлаудың төмен деңгейіне сәйкес келеді, бұл СКБ болуын көрсетуі мүмкін.

Әдістемені орындау ерекшеліктері. СКБ бар балалар ұқсастықтарға қарағанда айырмашылықтарды көбірек анықтайды; олар жоспарлы емес талдаумен, оның біржақтылығымен ерекшеленеді.

Ұқсастықтар мен айырмашылықтарды жариялау кезінде негізінен маңызды емес белгілер ерекшеленеді, мысалы: Түлкі - иттер: олардың құлақтары, құйрықтары, қайың алма ағаштары: жасыл, орманда өседі, гүлдер - ағаштар: оларды вазаға салуға болады.

Тәуелсіз жұмыс кезінде балаларға осы іс-шараларға арналған материалдар ұсынылды.

Осы қызмет түріндегі сарапшылар педагогтар болды. балдық жүйе қолданылды: 5 балл – тапсырманы толық орындады; 4 балл – бір қате; 3 балл – екі қате; 2 балл – үш қате; 1 балл - тапсырманы орындай алмады. Нәтижелер 1-кестеде келтірілген.

Кесте 1. Танымдық мотивация деңгейі

Номер	Сыналушының тегі	Ересектермен бірлескен қызмет	Құрдастарымен бірлескен қызмет	Дербес қызмет	Баллдар сомасы
1	Ляйля Е.	5	4	5	14
2	Лида Ж.	5	4	5	14
3	Айллина З.	4	4	4	12
4	Данара З.	4	4	4	12
5	Данила А.	5	5	4	14
6	Қаракөз Б.	4	3	4	11
7	Нұргүл Б.	4	4	4	12
8	Алина Д.	3	3	3	9
9	Нұрбол К.	5	4	5	14
10	Әлібек К.	4	3	4	12
11	Олжас П.	5	4	5	14
12	Дина С.	5	5	5	15
13	Сағатбек Ш.	5	4	4	13
14	Данила Я.	5	5	5	15
15	Албуна У.	5	4	5	14
16	Жолдыбек Ч.	3	3	3	9
17	Мирас Ш.	3	3	3	9

Біздің эксперименттің мәліметтері көрсеткендей, құрдастар мен ересектер мектеп жасына дейінгі баланың танымдық мотивациясының көріністеріне әртүрлі әсер етті. Ересек адамның қатысуы негізінен баланың іс-әрекетке мақсатты және эмоционалды қатысуынан көрінеді. Бастамашылдық, керісінше, құрдастарымен бірлескен жұмыс жағдайында біршама жоғары. Құрбы-құрдастардың (ересек адамсыз) мақсатты қатысуы теріс әсер етеді. Эмоционалды түрде балалар бірге жұмыс істеген кезде көбірек қатысады (жеке іс-әрекет жағдайымен салыстырғанда). Бір-бірінен "эмоционалды инфекция" құбылысы байқалады, дегенмен балалардың эмоцияларының мазмұны әрдайым танымдық міндетке бағытталмайды.

Кесте 2. Тест нәтижелері

Р/С	Танымдық мотивация деңгейі	Балдары	Кол	%
1	бейімделудің жоғары деңгейі	15-13	9	50 %
2	орташа норма	12-10	5	30 %
3	төмен мотивация	9-6	3	20 %

Балалардың 90 % - ы тиімді таным әдісін қажет ететін тапсырмаларды таңдады, ал 10% - ы ғана. СКБ-мен ауыратын оқушылардың көпшілігінде айқын танымдық мотивация бар деп қорытынды жасауға болады, бұл танымның тиімді әдісімен байланысты мәселелерді шешуде айқын көрінеді. Танымдық мотивацияның анықталған деңгейін көрсететін сұрақ туындайды: баланың өзінің ішкі мотивациялық - қажеттілік саласы

немесе коммуникативті жағдайдың мектеп жасына дейінгі бала үшін тартымдылығы (ересек адаммен және құрдастарымен өзара әрекеттесу).

Баланың танымдық мотивациясын қалыптастыруға ересек пен құрдастардың қосқан үлесінің сапалық ерекшелігі мен әсер ету қарқындылығын зерттеу үшін әр түрлі коммуникативті жағдайларда баланың танымдық мотивациясының деңгейін салыстыру қажет.

Субъектілердің 50% - ы ересектермен бірлесіп жұмыс істеу жағдайларында жоғары танымдық көрсеткіш берді және ересектердің қатысуынсыз төмен болды. Осылайша, ересек адамның қатысуы оқушылардың көпшілігінде танымдық белсенділікті оятуда шешуші рөл атқарды .

Сонымен бірге, жүргізілген эксперимент табиғи болғандықтан, танымдық мотивацияның берілетіні, яғни оның интрапсихикалық түрге ауысуы ма, әлде ол ересек адаммен өзара әрекеттесу кезінде ғана көрінеді ме, жоқ па белгісіз болып қалады. Сонымен қатар, ересек жастағы мектеп жасына дейінгі баланың танымдық мотивациясын қалыптастыруға кім ықпал ете алатындығы белгісіз – танымдық іс-әрекеттің ұйымдастырылуы мен мақсаттылығына ықпал ететін ересек адам немесе оқушының эмоционалды белсенділігі мен бастамасын едәуір арттыратын құрдастары.

Бағдарлама бірнеше бағыттарды іске асыруды қарастырды:

- танымдық процестерді дамыту, атап айтсақ (түйсіну, қабылдау, зейін, есте сақтау, ойлау, қиял);

- оқу іс-әрекетін жүзеге асырудың психологиялық алғышарттарын қалыптастыру, яғни оқу іс-әрекеті сәтті жүзеге асырылмайтын психологиялық қасиеттер мен дағдыларды қалыптастыру (көрнекі және ауызша түрде берілген үлгіні көшіру мүмкіндігі; мұғалімді тыңдау және есту қабілеті, яғни мұғалімнің ауызша нұсқауларына бағыну мүмкіндігі; өз жұмысында берілген талаптар жүйесін ескере білу);

- бастауыш мектеп жасындағы балалармен педагогикалық іскерлікті қалыптастыру (ішкі іс-қимыл жоспары, яғни объектілерді нақты басқару және нақты қадағалаусыз зияткерлік жоспардағы тапсырмаларды орындау мүмкіндігі; қозғалтқышты ғана емес, негізінен зияткерлік процестерді басқарудағы озбырлық - қабылдау, назар аудару, өз бетінше есте сақтауды үйрену, ақыл-ой әрекетін тапсырмаға бағындыру).

Түзету-дамыту бағдарламасының негізгі міндеттері:

1. Танымдық процестерді дамыту және түзету (түйсік, қабылдау, зейін, есте сақтау, ойлау, қиял).

2. Оқу іс-әрекетін игерудің психологиялық алғышарттарын қалыптастыру (көрнекі де, ауызша да берілген үлгіні көшіре білу; мұғалімді тыңдай және тыңдай білу; өз жұмысында мұғалімнің талаптарын ескере білу).

3. Бастауыш сынып жасындағы оқушылардың мектеп қабырғасына бейімделулеріне барынша мүмкіндік жасау.

4. Эмоционалды-еріктік сфераны, қарым-қатынас дағдыларын барынша дамыту (ұйымшылдық, жауапкершілік сезімі, адамгершілік, мінез-құлық ерекшеліктерді, оқу жетістіктерінің рефлексиясы).

5. Бастауыш мектеп оқушысын орта мектепке көшуге дайындау.

Үш негізгі блоктан тұратын түзету және дамыту бағдарламасы: диагностикалық; түзету; рефлексивті.

Айта кету керек, түзету-дамыту жұмыстары басталғанға дейін оқушылардың 55% - ында қысқа мерзімді есте сақтаудың орташа деңгейі анықталды. Ол аяқталғаннан кейін осы оқушылар тобының сандық құрамы екі адамға артты; есте сақтауы дамуының орта деңгейіндегі оқушылар үлгінің 64% құрады. Ал қысқа мерзімді есте сақтаудың жоғары деңгейі оқушылардың 9% - ында анықталды. Түзету-дамыту бағдарламасы аяқталғаннан кейін бұл топ іріктеменің 18% - ын құрады.

Осылайша СКБ-мен танымдық процестердің дамуына ықпал еткенін көрсеттін дәлелдемелерді байқауға болады. Бақылау экспериментінің деректерін талдау, түзету және

дамыту бағдарламасын жүзеге асыру өте тиімді және бастауыш мектеп жасындағы балаларда ерекше байқалатынын көреміз. Бұл бақылау экспериментінің материалдарынан ғана көрініп қоймай, сонымен бірге балалармен тікелей қарым-қатынас жасау барысында аңғарылды. Нәтижелесінде мұғалімдердің және ата-аналардың, экспериментке қатысқан балалардың белсенділігі артты.

Тұжырымдар. Білім беру бағдарламасын жүзеге асырудың маңызды аспектісі болып СКБ бар бастауыш сынып оқушыларында танымдық процестерді қалыптастыру жеке бейімделген ерекшеліктер негізінде жүргізу керек екендігі нақтыланды. Осы бағыттағы түзету және дамыту жұмыстары, танымдық процестерді дамытудағы кемшіліктерді жеңуге ғана емес, сонымен қатар балаларды оқытудағы туындайтын қиындықтарды алдын алуға көмектеседі және белгілі бір даму әсеріне ие.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Bassardinskaya A. Osobnosti razvitiya poznavatel'noy deyatel'nosti u detey s zaderzhkoy rechevogo razvitiya//<https://www.maam.ru/detskijasad/osobenosti-razvitija-poznavatelnoi-deyatelnosti-u-detei-s-zaderzhkoi-rechevogo-razvitija.html>*
2. *Triger, R. D. Psikhologicheskiye osobnosti sotsializatsii detey s zaderzhkoy psikhicheskogo razvitiya / R. D. Triger. - SPb.: Piter, 2008. - 192 s.*
3. *Zolotkova, Ye. V. Osobnosti razvitiya poznavatel'nykh protsessov u mladshikh shkol'nikov s ZPR / Ye. V. Zolotkova, Ye. V. Tyurina // Sovremennyy vzglyad na budushcheye nauki: sbornik statey po itogam Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii (Ufa, 04 iyulya 2017); pod red. R. G. Yusupova, A. S. Vanesyan, S. A. Kaluzhina [i dr.]. - Sterlitamak: AMI, 2017. - 175 s. - S. 36-39.*
4. *Inklyuzivnoye obrazovaniye. Nastol'naya kniga pedagoga, rabotayushchego s det'mi s OVZ: metodicheskoye posobiye. - M.: Vldos, 2014. - 167 s.*
5. *Kostenkova Yu. A. Kul'turologicheskii podhod v izuchenii detey s zaderjkoj psihicheskogo razvitiya: monografiya / Yu. A. Kostenkova – M. Prometey, 2011. – 140 s.*
6. *Ul'enkova U. V. Organizatsiya i sodержanie special'noi psihologicheskoi pomocci detyam s problemami v razvitii: uchebnoe posobie dlya styud. Uchrejdeni vyssh. prov. obrazovaniya / U.V. Ulenkova, O. V. Lebedova.- M.: Akademiya., 2011.-176 s.*
7. *Shevshenko S. G. Diagnostika i korrektsiya zaderjki psicheskogo rezvitiya i detei: posobie dlya uchitelei i special'istov korrekcionno-razvivashego obucheniye / S. G. Shevshenko.-M.: ARKTI 2001.-224 s.*